

XVII. Yüzyıl Orta ve Batı Anadolu'da Dokuma Sanayi

Yüksel Çelik ^{a,b}, Alpay Bizbirlik ^c

Özet

Dokuma Sanayi, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, iktisadî, sosyal ve ticarî hayatında çok önemli bir yer almıştır. Bu çalışmada beş merkez temel alınarak (İzmir, Manisa, Bursa, Ankara ve Konya), XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde dokuma sanayinde yaşanan gelişmelerle birlikte; kumaş türleri, hammadde üretimi ve pazarlama açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Doğu Akdeniz ticaretinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak, ticaret yollarının İzmir hinterlandına kayışının bölgeye olan ekonomik ve sosyal yansımaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Dokuma
Ticaret
XVII. Yüzyıl
Kumaş

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.06.2020
Kabul Tarihi: 17.08.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.760138

Weaving Industry In Central And Western Anatolia In XVIIth Century

Abstract

Weaving Industry has taken a very important place in the political, economic, social and commercial life of the Ottoman Empire. In this study, based on five centers (İzmir, Manisa, Bursa, Ankara and Konya), XVII. Along with the developments in the weaving industry in the Ottoman State in the century; fabric types, raw material production and marketing are tried to be explained. In addition, depending on the developments in the Eastern Mediterranean trade, the economic and social reflections of the changes of trade routes to İzmir hinterland to the region were emphasized.

Keywords

Weave
Trade
XVII. Century
Fabric

About Article

Received: 29.06.2019
Accepted: 17.08.2020
Doi: 10.18026/cbayarsos.760138

^a İletişim Yazarı: yüksel.durmaz@hotmail.com

^b Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-4137-1479

^c Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7619-4257

Giriş

Bu çalışmada İzmir, Bursa, Manisa, Ankara ve Konya'da şimdiye kadar yapılmış bazı araştırmalar ve bunlara dayanan neşriyatın ele almaya çalıştığı konulardan bir kaçını oluşturan Osmanlı dönemi üretim ve pazarlama ağının temelini oluşturan ham maddeler, ham maddelere dayalı üretim faaliyetleri, bu alandaki iş kolları, esnaf çeşitliliği ve malların pazarlanması vb. konular hakkında arşiv belgeleri verileri ile desteklenmiş toplu bir panoroma sunabilmek amaç edinilmiştir.

Bu doğrultuda Orta ve Batı Anadolu'da belirtilen konularda yapılmış çalışmalardan ilki XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarını içeren Ankara ve Konya'yı karşılaştırmalı olarak inceleyen Özer Ergenç tarafından hazırlanan "*Osmanlı Klasik Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*" adlı eser, Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihine önemli katkılar sağlarken, şehir tarihi üzerine çalışan birçok araştırmacının temel kaynakları arasındadır. Yine Ankara merkezli Hülya Taş tarafından kaleme alınan "*XVII. Yüzyılda Ankara*" adlı çalışma sof üretimi, pazarlama, Ankara'nın gündelik yaşamına dair veriler sunmaktadır. Ankara'yla birlikte sof üretimi, tiftik ipliği ticaret ağıyla ilgili değerli bilgiler sunan birçok eser yine Özer Ergenç tarafından kaleme alınmıştır. "*XVIII. Yüzyılda Ankara İzmir İlişkisi: Tiftik İpliği Ticareti*" ve "*İzmir Harcı Tiftik İpliği: Ankara Sofunun İzmir Üzerinden İngiltere Serüveni(1700-1800)*", bildiri metinleri konuyla ilgili doyurucu ve aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Yazarın Ankara ile ilgili araştırmacılar tarafından başvuru çok sayıda eseri mevcuttur. "*16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri*", "*1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar*" birkaçıdır. Alpay Bizbirlik ve Mustafa Kaya tarafından kaleme alınan "*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Beypazarı Kazası I*" adlı eser sof üretimi, tiftik ipliği ve bulunduğu yol güzergâhı sebebiyle ticari açıdan önem arz eden Beypazarı ile ilgili veriler dikkate şayandır. Ankara keçisi yetiştiriciliği ve sof ile ilgili Erman Tamur'un "*Ankara Keçisi Tiftik ve Sof*" adlı eseri konuyla ilgili başvurulması gereken çalışmalardan bir diğeridir. Gülay Webb Yıldırım tarafından kaleme alınan "*XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*" adlı eser tiftik ipliği hakkında teferruatlı bilgi verirken, tiftik ipliğinin ticari faaliyetlerdeki yeri ile ilgili dikkat çekici bir çalışmadır.

Mübahat Kütükoğlu tarafından kaleme alınan "*XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*" adlı eser hem kazanın hem de Osmanlı Devletinin ekonomik ve sosyal yapısıyla ilgili araştırmacılara önemli katkılar sağlamaktadır. Münir Aktepe tarafından kaleme alınan özellikle İzmir şehrinin ticari gelişme ve faaliyetlerini ele alan "*İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi*" adlı makale dikkate çekicidir. İzmir şehri ve ticari faaliyetlerini konu alan bir diğer önem arz eden makale Necmi Ülker tarafından kaleme alınan "*Batılı Gözlemcilere Göre, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları*" adlı eserdir. Daniel Goffman'ın İzmir gündelik yaşam, sosyal ve ticari faaliyetlerinin ele alındığı "*İzmir ve Levanten Dünya(1550-1650)*" adlı eseri de konu ile ilgili başvurulması gereken kaynaklar arasındadır.

Özer Ergenç'in şehir tarihi ve ipek açısından dikkate şayan bir diğer çalışması "*XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*" ipek ile ilgili hammadde, hammaddeye dayalı üretim faaliyetleri ve mamullerin pazarlanması ile ilgili tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Bursa'daki ipek ile ilgili değerli veriler içeren bir diğer çalışma Fahri Dalsar tarafından hazırlanan "*Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*" adlı eserdir. Eser XV. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl başlarına Bursa ipekçiliğine ilişkin pek çok kaydı ihtiva etmektedir. Bursa ipekçiliğine dair

veriler ortaya koyan Nurettin Yaman tarafından yazılan “*Türk Kumaşları*” adlı eser Osmanlı Devletinde ipekli dokumaya dair kesitler sunmaktadır.

Şehir tarihi açısından önem arz eden çalışmalardan bir diğeri Çağatay Uluçay’ın “*XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*” ve Feridun Emecen’in “*XVI. Asırda Manisa Kazası*” Manisa ile ilgili kaleme aldıkları eserler hem Manisa’nın genel durumu hem de Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihine katkılar sağlamıştır. Ayrıca pamuk ziraati, dokumacılığı ve pazarlama faaliyetlerine dair değerli bilgiler içermektedir. Yine Manisa ve pamuklu dokumacılık faaliyetleri ile ilgili bir diğerkaynak Nazmi Bayçın tarafından kaleme alınan “*Manisa’da Dokumacılık*” adlı eserdir. Halil İnalçık tarafından hazırlanan “*Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü*” adlı çalışma Osmanlı bünyesinde ticari faaliyetlerle dokuma sanayi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Dokuma, kumaş çeşitliliği ve bunların boyanması, pazarlanması ile ilgili değerli verilerdir.

İzzet Sak tarafından kaleme alınan çok sayıda Konya Şer’iyye sicilinin transkribe edilmesiyle hazırlanmış “*Konya Şer’iyye Sicili*” eserleri araştırmacılara Konya ve Osmanlı tarihiyle ilgili çok yönlü bilgiler sunmaktadır. Ankara ve Konya’yı karşılaştırmalı olarak inceleyen Özer Ergenç tarafından hazırlanan “*Osmanlı Klasik Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*” adlı eser Orta Anadolu ve şehir tarihi açısından önem arz etmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı tarafından kaleme alınan “*Konya*” adlı eser hem şehir tarihi hem Orta Anadolu’nun genel durumu ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. İsmail Kıvrım tarafından hazırlanan, “*Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670–1680)*” adlı çalışma iki şehri kıyaslayarak hem şehir tarihi hem de dönemin ekonomik sosyal faaliyetleri ile ilgili araştırmacılara değerli bilgiler sunmaktadır.

XVI. yüzyıl şehirselağın gelişimini farklı boyutlarıyla ele alan Suraiya Faroqhi’nin “*Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*” ve “*Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*” adlı eserleri çalışma merkezleri ilgili üretim ve pazarlama faaliyetleri ile birlikte dönemin Anadolu’suyla ilgili değerli bilgiler vermektedir. Halil İnalçık tarafından ele alınan “*Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*” adlı eser hem şehirlerin genel durumu hem de ipekli ve pamuklu dokumacılık faaliyetleri ve ticaretiyle ilgili veriler sebebiyle sıklıkla başvurulması gereken kaynaklardandır. Halil İnalçık tarafından hazırlanan pek çok eser Osmanlı iktisat tarihi açısından başvurulacak temel kaynaklar arasındadır. Bursa ipekçiliğini rakamsal verilerle aydınlığa kavuşturan Murat Çizakça tarafından kaleme alınmış “*Fiyat Tarihi ve Bursa İpek Sanayi: Osmanlı Sanayinin Çöküşü Üzerine Bir İnceleme 1550-1650*” adlı makale dikkat çekicidir.

Bu doğrultuda çalışmada şer’iyye sicilleri, muhalledat kayıtları, mühimme defterleri, kanunnameler ve seyahatnamelerle birlikte birçok tez çalışması, yayımlanmış kitap ve makaleden de istifade edilmiştir.

Kumaş hammadde üretimi ve dokumacılığı

Dokuma sektöründe önemli bir yere sahip olan ipekli dokumacılığın temelini dut yetiştiriciliği oluşturmaktaydı. İpekböcekçiliği ve dut yetiştiriciliğinde en önemli merkezlerden biri Bursa’ydı.

Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi seyahatnamesinde : “...ve yedi güne dudu meşhur-ı afakdır ve dud bağları vardır kim Filedar sahrasını zeyn etmiştir. Zira Bursa’nın mahsuk-i azimi ipekdir. Bu

diyarda olan ipek, Acem diyarının Lahicanında ve Şirvan'da olamazdır" diyerek Bursa'nın yedi çeşit dutunun dünyaca meşhur olduğunu, ayrıca Bursa'da yetişen ipeğin Nahcivan ve Şirvan'da bile yetişmediğini belirtir (Çelebi, 2006). İpek üretiminin yoğun olarak yapıldığı yerlerde ipekli dokumacılığın da yaygın olarak yapıldığına dair veriler vardır. Nitekim ipek üretiminde ve ipekböcekçiliğinde ün salan Bursa'da ipekli dokumacılık yaygın olarak yapılmaktaydı.

Şer'iyye Sicilleri ve Kanunnamelerde ipeğin, kumaş haline getirilme süreci ile ilgili ipeğin eğrilmesi, bükülmesi, kumaşın kalitesi ve fiyat hususları hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. İpeğin bükülme işlemi, dokunacak kumaş çeşidine göre belirlenen kurallara göre olmaktadır. Sicil kayıtlarında yer alan BŞS B6, s.9 No'lu belge : *"...kadimden karhane-i amireye gelen ipek ve ibrişim gayet a'la ve eyü olur idi, hala gelen ipek kadimden geldiği gibi gelmeyüb kalb ve kem gelüb ve katları dahi yalın kat bükülüb, hassa-i hümayun için işlenen işler dahi külli ... dikilüb ve alub satan Müslümanların dahi kar ü kisbine naks ve tedenni gelüb bundan evvel bir def'a mahruse-i İstanbul'da olan üstadlar mabeyninde bu minval üzere ihtilal vaki'olmağla maclis-i şer'-i şerife ihzar olunub kadimden olıgeldüğü üzere bükük ve frengi ve kuşaklık için bükülen ipek ve ibrişim dört ve altı ve sekiz kat bükülsün, deyu tenbih ve te'kid olunub hüccet olunmuşdur. Ol zamandan ila haze'l-an icra olunub kimesne rencide olmaz, mahruse-i (burusa'da) dahi vech-i meşruh üzere icra olunmasın rica ederüz"* ipeğin nasıl bükülmesi gerektiği ile ilgilidir (Ergenç, 2006). Kanunnamelerde ipeğin kumaş haline getirilmesi sürecinde görevli kişilerle ilgili emirler söz konusudur: *"Ve kırmızı vukiyyesi getürenler ve cendeciler, bunun desturunsuz dellallar satmayalar. Ve cendeciler cendereye sarmayalar. Cendereden çıkdığı vakit mezkura göstermeyince satmayalar. Her kim göstermedin satarsa ki, bulalar, dutub kadı ma'rifeti ile hakkından geleler"* (Akgündüz, 1991). Ayrıca ipeğin gizli bir şekilde bükülmemesi hususunda yasaklar ve emirler yer almaktadır: *"Ve her kim uğurlayın ibrişim sarsa veyahud alsa veya resmin bitürmedin sardursa, ma'lum olanın ve satanın ve alıveren dallalın hakkından geleler ve ibrişimün alub beğlik edeler"* (Akgündüz, 1991). Yine ibrişimin tartma esnasında ağır gelmesi için ıslatılma durumunun tespit edilmesi istenmektedir : *"Ve ba'zı kimseneler ibrişimlerin terazuda sakil gelsün deyu ısladurlar imiş; anın gibi olıcak katı teftiş edüb göre, ma'lum ve zahir oldukdan sonra gereği gibi hakkından gele. Ta ki, bir kimesne dahi eyle etmeye"* (Akgündüz, 1991).

XVI. Yüzyılda ipekli dokumacılığın yapıldığı yerlerin başında Bursa gelmektedir. Üretilen malların kalite ve fiyat açısından belirlenen ölçülere uyup uymadığı hususunda kayıtların varlığı XVII. Yüzyılda da devam etmektedir. Özellikle simkeşhanelerle ilgili kayıtlar dikkat çekicidir. 1052/1642 tarihindeki hükümde gümüşten sırma çekmek yasak olmasına rağmen bu yasağa uyulmadığı anlaşılmış ve bu yasağa kesinlikle uyulması gerektiği belirtilmiştir (Yediyıldız, 1988).1659-1660 tarihine ait bir kayıt miri simkeşhanenin dışında sırma ve tel işlenmemesi hususundadır (Pay, 1987). 1666 tarihli Bursa kadısına yazılan bir hükümde; simkeş dükkânlarının devlet tarafından kapatılmasından sonra simkeş esnafının düştüğü zor durumdan bahsedilir. Bunun sonucunda simkeş dükkânlarının sıkı kontrolde olması ve sahte tel işlenmemesi şartıyla tekrar açılmasına izin verilmiştir (Sipahioğlu, 1992). Özellikle Bursa simkeşhanesi ile ilgili kayıtların çokluğu ve sırma işlenmesiyle ilgili kurallar ve yasakların tekrarı, simkeşhanenin teşkilatlı bir kurum olduğunun göstergesidir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere; kurallara bağlı kalınarak sağlanmaya çalışılan standartlara zaman zaman sadık kalınmadığı da görülmektedir.

Bazı vesikalarda ipekli kumaş çeşidi olan kemhalar hakkında teknik bilgiler bulunmaktadır. 1624 tarihli vesikada Bursa kemhasının teli ve boyası hakkında şu bilgiler verilmiştir: “Bursa’da işlenen kemhanın teli 6.600 olup, kuşaklık teli 4.000 dir. Kızılboya olmayacak, güvez, ölü ve kötü pembe ipekli kumaş olmayacak, havsız pot (atki) atılmayacak ve işlenen kumaşın her bir zıra’ı ve rub’u (dörtte biri) işlettirilerek bundan sonra kötü ve eksik işlettirilmeyecek” (Sipahioğlu, 1992). Ayrıca Evliya Çelebi Bursa’da dokunan ipekli kumaş çeşitleri arasında kadifeden söz etmektedir. Seyyahın aktardıklarına göre; Bursa’da dokunan kadife, Frenk memleketi Ceneviz şehrinde işlenenden bile daha güzel ve çeşitte işlenmekteydi : “evvela guna-gun kadife-i la-l-gun işlenir kim Frengistan’ın Ceneviz’inde işlenmez...” (Çelebi, 2006). M. 1608-1609 tarihli Bursa’ya ait muhalefat kaydında kadifeden dokunan yastık ve yorganlar yer almaktadır (BŞS A, a157-4/11). Bir başka kayıta kadifeden yastık, yorgan ve başa giyilen kavuk dokunduğu, bazılarında köhne, alaca gibi ifadelerle kullanım durumları ve renkleri hakkında ayrıntı verilmektedir (BŞS A, a157-3/3).

İpekli kumaşlardan olan seraser de Bursa’da dokunan ipekliler arasındadır. Kayıtlarda ipekli ve altın gümüş işlemeli kıymetli kumaşlar olan seraserden (Pakalın, 1993) kaftan dokunduğu anlaşılmaktadır (BŞS A, a157-12/ 39). Kadife ve seraser dışında atlastan kaftan dokunduğu görülmektedir. Bu husus kayıta “mor atlas kaftan köhne” diye geçmekte, giyim malzemesinin ne olduğu, kumaş ve renk cinsiyle birlikte malzemenin kullanım durumu eski ya da yeni diye belirtilmiştir (BŞS A, a157-15/47). Ağırlıklı olarak zikredilen renk çeşitleri mavi, yeşil, beyaz ve elvandır (BŞS A, a157-22/ 74)

Mevcut kayıtlarda ipekli kumaş türlerinden olan çatmadan da yorgan ve yastık dokunduğu görülmektedir (BŞS A, a157-19/64). 1608-1609 tarihli bir kayıta “kadife çatma yasdık” diye belirtilerek kadife ve çatmanın birlikte kullanıldığı anlaşılmaktadır (BŞS A, a157-18/63). Örtüler, yastık yüzleri ve perdeler için kullanılan Üsküdar, Bilecik ve Bursa çatmaları meşhurdu (Kepecioğlu, 1999). Aynı tarihli başka bir kayıta ipekli kumaş çeşitlerinden olan valenin “sade vale” olarak çeşidini görmekteyiz (BŞS A, a157-31/112).

XVII. Yüzyıl Bursa’sının mukataa gelirleri arasında boyahaneler bulunmaktadır (Yediyıldız, 1988). Bursa, Edirne ve İstanbul bu dönemde boya sanayinin en önde gelen yerleri konumundaydı. Yabancı ülkelerden dahi, boyanmak üzere kervanlar dolusu kumaş ve ipeğin Bursa’ya gönderildiği kayıtlarda geçmektedir (Kuşu, 2009). Örneğin; Bursa’daki Pirinç Hanında ipekli üretimi ve boyacılığı yapıldığı kaynaklarda yer almaktadır (Dörtok, 2001).

Dönemin seyyahlarından Evliya Çelebi’nin “...Şâhrâhında ibrişim taft ederler. Eski bezâstân demek ile marûfdur. Atik kâr-ı kadîm olmağ ile bânîsi kimesnenin malûmu değildir” ifadelerinden Manisa’da da ibrişim dokunduğu anlaşılmaktadır (Çelebi, 2000). Nitekim M. 1600-1601 tarihli bir muhalefat kaydında “ibrişim Bursa kuşağı”na rastlanmaktadır (MŞS 15, 115/225). MŞS 16 149/294 no’lu kayıta yine ipek ve ipekten dokunmuş tekstil ürünleri bulunmaktadır. Evliya Çelebi Manisa’da kazzazlar bedesteninin varlığından söz etmiştir : “Ve bu şehirde ve Karaköy’de cümle üç bin üç yüz altmış dükkândır. Ve kârgâr binâ-yı kavî kubâbli bezzâzistânı vardır. Birinin nısfını câmi etmişler, Bezâsten câmii derler. Ve nısfı gazzâzlar bezzâzistânıdır...” (Çelebi, 2000). Seyahatname dışında, Manisa sicillerinde de Kazzazlar taifesi ile ilgili kayıtlar mevcuttur (Çetin, 2013).

Dokuma sektöründe önemli bir yere sahip olan sof dokumacılığının ilk safhası olan tiftik keçisi yetiştiriciliği denildiğinde akla ilk gelen yer Ankara’dır. Ankara’nın ekonomik ve

sosyal yaşamında oluşturduğu etkiler bakımından tarihsel süreçte önemli bir yere sahip olan Ankara keçisi, yüksek kalitede yüne sahip bir keçi ırkıdır (Tamur, 2018). Ankara keçilerinin tiftiğinden dokunan kumaşlar sağlam ve ipek gibi parlak olduğu için hem iç piyasada hem de Avrupa pazarlarında rağbet görmüştür. Ayrıca Ankara ticaret yolları üzerinde bulunduğundan sof üretiminin yoğunluk kazandığı önemli bir Anadolu şehridir (Ergenç, 1980).

Dönemin seyyahlarından Evliya Çelebi sof dokumacılığı ile bilgi verirken öncelikle Ankara tiftik keçisinin varlığından ve özelliklerinden söz etmiştir. Ankara'nın tiftik keçisinin beyaz süt gibi olduğunu ve onun gibi başka bir beyaz hayvan olmadığından bahsetmiştir: "...ve tiftik keçisi beyaz süd gibi bir güne teys-i ebyazdır kim bu kevn-i atlasda eyle mahluk halk olunmamıştır..." (Çelebi, 2006). Seyyah Tournefort, eserinde Ankara keçisi ile ilgili olarak: "Dünyanın en güzel keçileri Ankara'nın köylerinde beslenir. Ankara keçileri, beyaz renkleri, ipek kadar ince, doğal olarak kıvrık, sekiz dokuz parmak uzunluğundaki kıllarıyla göz kamaştırır. Bu keçilerin kıllarıyla birçok güzel kumaş, özellikle de soflar dokunur; ne var ki, iplik haline getirilmeden, keçinin postunu kentin dışına çıkarmak yasaktır, çünkü kentin insanları yaşamlarını bu işten kazanmaktadır ..." satırlarını kaleme almıştır (Tournefort, 2013). Ayrıca döneme ait Ankara muhalefat kaydında da ham sofa ilişkin bilgiler yer almaktadır (AŞS 76, 167- 647).

Anadolu'nun yüksek yaylalarından gelen keçi kılı Ankara'nın yanı sıra Beypazarı'ndan da elde edilirdi (Özkaya, 2010). Beypazarı'nda yetiştirilen keçiler, Ankara keçileri ile benzer nitelikteydiler (Bizbirlik & Kaya, 2015). Bu dönemde Ankara keçisi kılı ile ilgili hayvanların yetiştirilmesi, geleneksel faaliyet olmakla birlikte, köylülerin, eğirme ve dokuma işi de yaptıkları bilinmektedir (Faroqhi, 2010).

Özellikle XVI. yüzyılın sonlarına kadar geçen zaman içerisinde Ankara ve çevresinde dokunan soflar, sadece imparatorluk dâhilinde değil, Doğu'da ve Batı'da da ün yapmıştı. Tiftik keçisinin kılından eğrilen iplerle dokunan kumaşlar, incelik ve parlaklığı nedeniyle, üst tabakadan kişilerin giyiminde ayrı bir yer tutuyordu (Erdoğan, 2004).

Tiftik keçisi yetiştiriciliği ve sof dokumacılığı, XVII. yüzyılda da varlığını tüm hareketliliğiyle devam ettirmektedir. Ankara'da XVI. ve XVII. yüzyıllarda gelişen sanayinin temel ham maddesi hayvancılığa dayanıyordu. Bunlardan en belirleyici olanı tiftik keçisinin kılına dayanan sof ve şali dokumacılığıydı (Tekeli, Şenyapılı, & Güvenç, 1991).Dönemin seyyahlarından Evliya Çelebi, sof dokumacılığının ilk aşamasını teşkil eden tiftik keçisi kılından sof ipliği elde edilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir: "ve tiftik keçisi beyaz süd gibi bir güne teys-i ebyazdır kim bu kevn-i atlasda eyle mahluk halk olunmamıştır. Suf ipliği bundan hasıl olur ve guna-gun elvan padişahlar geydüğü hayal-i reng-amiz suflar bu keçi tüğünden hasıl olur ve guna-gun elvan padişahlar geydüğü hayal-i reng-amiz suflar bu keçi tüğünden hasıl olur. Amma mezkur keçinin tüğünü makas ile kırksalar ipliği haşin olur, amma keçinin yünün yolsalar ol kadar mülayim olur kim güya harir-i Eyyüb Nebi olur, amma fakir keçileri yolarken feryad u figanları evce peyveste olur, amma ibarlar anın dahi feryad etmemesine yol bulmuşlar. İbtida keçileri yolacak mahalde kireç ve kül ile suyu bir yirde halt edüp cümle keçileri ol kireçli şerbet ile gasl edüp bilate'essüf cümle tüğleri kopup çırpıplak ve uryan ü büryan u giryan ve nalan kalup fakir keçiler cümle bi-muy kalırlar. Ve sofı bunun ipliğinden dokuyup cümle zenanesi ve halkının karı suf ve muhayyercilikdir" (Çelebi, 2006).Keçilerin tüylerini alma işleminde, kireç ve gülsuyu ile suyu karıştırıp keçilerin bu şerbet ile yıkanarak, tüylerinin kopması sağlanıp, sofun bunun ipliğinden dokunduğunu ifade etmiştir. Evliya Çelebi ayrıca sofun boyama işlemine de

değirmiştir (Çelebi, 2006). Ankara'ya uğrayan seyyahlar Ankara insanının sof üretimindeki çalışkanlığına değinmeden geçmemiştir (Taş, 2004). Dönemin bir diğer önemli seyyahı Simeon, halkın tamamen sofçulukla uğraştığını ve dünyanın en iyi sofunun burada elde edildiğini söylemektedir (Andreasyon, 2013).

XVII. Yüzyıl Ankara muhallefat kayıtlarının birçoğunda softan imal edilmiş tekstil ürünlerine rastlanılmaktadır. Nitekim 76 154 no'lu kayıтта softan bir ferace olduğu ve renginin de kırmızı olarak belirtildiği görülmektedir (AŞS 76, 154-607) (benzer kayıtlar: AŞS 76-185 691: "köhne mor sof ferace").

Sof üretiminde kadın dokuyucular da önemli bir rol üstlenmekteydiler. Hemen hemen Ankaralıların tümü evlerindeki tezgâhlarında sof dokumaktaydılar (Taş, 2004). Osmanlı Devleti'nin ipekli kumaş üretimde gördüğümüz organizasyon ve standartları sof dokuyuculuğunda da uyguladığı anlaşılmaktadır. Nitekim XVII. yüzyıla ait sicil kayıtlarında koyun yününden sof işlenmemesi hakkında belgeler bulunmaktadır (Çınar, 1993). Bu durum sofun, keçi tiftiği yerine koyun yününden yapılmasının yaygınlık kazanmış olduğunu akla getirmektedir.

Dokuma sektörünün önemli hammaddelerinden pamuk üretim merkezi olarak önde gelen illerden olan İzmir ve çevresinde pamuk ziraatının çok uzun bir geçmişi olduğu bilinmektedir. İzmir ve yakın art alanı iklim düzeyi bakımından pamuk yetiştirmeye elverişli bir ortamdır.

XVII. Yüzyılda İzmir'i ziyaret etmiş olan seyyahlar bu bölgede yoğun olarak pamuk yetiştirildiğinden söz etmektedir. Dönemin seyyahlarından George Sandys konuya ilişkin İzmir'de bol miktarda pamuk yetiştğini ve pamuk balyalarının gemilere yüklenip ticaretinin yapıldığını ifade etmiştir (Sandys, 1621). Lewes Roberts ise bu limanın ticaretindeki en önemli yerin pamuğun teşkil ettiğini ve yetiştirilen ürünün bir miktarının İngiltere, Fransa, Hollanda ve İtalya'ya gönderildiğini ifade belirtmiştir (Lewes, 1638).

XVII. yüzyılda pamuk üretim merkezlerinden bir diğeri Manisa'ydı. Evliya Çelebi, Aydın ve İzmir gibi Manisa pamuğundan da övgüyle söz etmiş, bu mahsullerin tüm dünyayı nasıl süslediğini ifade etmiştir: "...Ve sahrâlarında pembesi cihanı zeyn etmiştir..." (Çelebi, 2000). Pamuk ziraatı Saruhan'ın hemen her tarafında yapılyordu. Hatta bu asırda bazı yerlerde susam ziraatının terkedilmesi ile boş kalan yerlere de pamuk ekildiğini görmekteyiz. Pamuk, evvelki asırlar da olduğu gibi bu asırda da Saruhan'ın belli başlı ihraç maddelerinden birisiydi (Uluçay, 1942).

Ayrıca Manisa sicil kayıtlarında kırsal hayatın pamuk tarlalarının kenarında ve kırsal ekonominin pamuk üretimiyle iç içe devam ettiğini gösteren çok sayıda örnek mevcuttur. Nitekim 1049-1050 tarihli bir sicil kaydı kırsal ekonominin esasını oluşturan zirai ürünler arasında pamuk, önemine binaen hububat üretiminden önce ifade edilir (Atabey, 2014). 1049-1050 tarihli diğer hükümde pamuk ziraatının vakfın gelirlerine konu olduğu görülmektedir (Atabey, 2014). Manisa halkının büyük bir kısmı pamuk yetiştirmekteydi. Bu sebeple sosyal hayatlarında da birçok vakaya konu oldukları sicillerde bulunan pek çok kayıтта görülmektedir. Pamuk üretiminin yoğun olarak yapıldığı yerlerde pamuklu

dokumacılık da yaygın olarak yapılmaktadır. Pamuklu dokumalar Osmanlı toplumunda hem giyim hem de ev yaşamlarında yaygındı.

Önemli dokumalardan bir diğeri de yünlü dokumalardı. 17. yüzyılda Anadolu piyasasında bulunan yünlülerin büyük bir kısmı Avrupa kökenlidir (Sipahioğlu, 1992). Dönemin muhallefat kayıtlarında Ankara'da çukadan üretilmiş tekstil ürünlerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir (AŞS 76, 183-686) (benzer kayıtlar: AŞS 74-221 768: "*müstamel mor çuka dolama*", "*müstamel yeşil çuka dolama*", "*köhne mai çuka*", "*cedid çuka ferace*", AŞS 16-94 706: "*siyah çuka dolama*", AŞS 74-249 830: "*yeşil köhne çuka*", AŞS 76-139 570, AŞS 76-173 664: "*köhne sarı çuka yeşil*"). AŞS 76-185 no'lu bir kayıta "*efrenç kırmızı çuka ferace*" diye yer almaktadır (AŞS 76, 185-691). Çuka kaplı kürk, çuka yağmurluk, çuka dolama diğere mamullere dendir. Yeşil ve mavi yoğun olarak kullanılan renklerdenidir (AŞS 76, 195-709). Kayıtlarda çukadan baş giysileri olan kalpak ve kavuk da vardır. Elvan ve yeşil rengin ağırlıkta olduğu görülmektedir (AŞS 70, 91-259). AŞS 76-12 No'lu bir belgede yeşil çuka dolama, çukaya kaplı kürk köhne çuka yer almaktadır (AŞS 76, 12-40) (benzer kayıtlar: AŞS 76-186 691: "*yeşil çuka*", "*çuka yasadık*", "*sırmalı al çuka*", "*yeşil çuka...kalpağı*", AŞS 74 186 71: "*kırmızı çuka*", "*kırmızı çuka örtü*", AŞS 74 189 706: "*kırmızı çuka*", AŞS 74-208 743: "*mai köhne çuka*", "*köhne yeşil çuka*", AŞS 76-189 698, AŞS 76-218 767: "*mor çuka*", AŞS 74-178 680: "*kırmızı çukaya kaplı ...tilki kürkü*", "*nefti çuka dolama*", "*kırmızı köhne çuka çakşır*", AŞS 74-176 673: "*beyaz çuka*", AŞS 74-185 701: "*köhne çuka...*", "*kırmızı köhne çuka beledi örtüsü*", AŞS 74-188 705: "*köhne çuka ...*", "*kırmızı çuka iskemle örtüsü*").

XVII. Yüzyıla ait 1601-1603 tarihli Manisa'ya ait bir muhallefat kaydında çukadan imal edilmiş tekstil ürünleri mevcuttur. Köhne çuka dolama, çuka ferace mevcuttur (MŞS 16, 149-294). 1601-1603 tarihli Manisa muhallefat kaydında da çuka dolama bulunmaktadır (MŞS 16, 148-292). KŞS 13/50-2 No'lu Alacak davası olan kayıta "*mor çuka çakşır*" mevcuttur (Akbaş, 2018). 1691-1693 tarihli belgede çukadan imal edilmiş çok sayıda tekstil malzemesine rastlanmaktadır: "*mai çuka kaplı ...kürkü*," "*nefti çuka yağmurluk*," "*köhne çuka ...*," "*al çuka ...*" (KŞS 38, 148-9). BŞS A a158 No'lu Bursa'ya ait belgede çukadan üretilmiş tekstil ürünleri yer almaktadır: "*çuka kürde, çuka ferace*", (BŞS A, a158-19 75) (benzer kayıtlar: BŞS A a157-49: "*çuka yastık yeşil*", BŞS A a158-1246: "*mor çuka dolama*", "*mai çuka ferace*", "*siyah çuka ferace*", BŞS A a158-17 68, BŞS A a157-7 12: "*mor çuka ferace*", "*çuka kavuk*", BŞS A a158-10 32). 1608-1609 tarihli Bursa'ya ait bir muhallefat kaydında çok sayıda çukadan mamül bulunmaktadır: "*mor çuka ferace*", "*nefti çuka ferace*", "*mor çuka yağmurluk*" (BŞS A a157, 45-185) (benzer kayıtlar: BŞS A a57-28 98: "*mor çuka müstamel*", BŞS A a157-8 22: "*yeşil çuka kürdi*", BŞS A a157-32 116: "*mor çuka dolama*", BŞS A a158-11 57).

İnceleme dönemimizde Anadolu'nun bazı yerlerinde keçe imalatı yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Konya'da Selanik keçesi çok meşhurdur (Kıvrım, 2005) (benzer kayıt: KŞS 1/92-2 Özpölat, 2016). 1627-1630 tarihli Konya'ya ait bir muhallefat kaydında da keçe mevcuttur (KŞS 30, 69-70). Yünün ıslatılıp dövülmesiyle yapıldığı için daha ucuza mal olan keçe burada imal edilmekteydi (Kıvrım, 2005). 1691-1693 tarihli bir kayıta Tükmen keçesi yer almaktadır (KŞS 38, 148). 1672-1673 tarihli bir kayıt keçeciler ve külahçılar esnâfı arasında yün alım-satım davasıdır (Tutar, 2018).

XVII. Yüzyıla ait Ankara muhallefat kayıtlarında da Selanik keçesi yer almaktadır (AŞS 76, 195-709) (benzer kayıtlar: AŞS 74-182 687: "*örtü köhne Selanik keçesi*", AŞS 74-178 680: "*siyah keçe maa...*" AŞS 76-236 820: "*köhne Selanik keçesi ...*"). Ankara'ya ait bazı kayıtlarda da keçe ve

kebe mevcuttur (AŞS 76, 195-709)(benzer kayıtlar: AŞS 76-190 699, AŞS 76-12 40: "köhne kebe", AŞS 76 186 691: "nefti kebe", AŞS 74-182 689: "nefti köhne kebe", AŞS 74-181 687: "mai kebe", "beyaz köhne kebe"). 74 169 no'lu Ankara'ya ait bir kayıтта keçe bulunmaktadır (AŞS 74, 169-654)(benzer kayıtlar: AŞS 74 186 71: "beledi keçe", 72: "Edirne keçesi", AŞS 74 189 706, AŞS 74-189 705: "mai kebe", "kırmızı örtü Selanik keçesi", AŞS 16-123 240: "köhne kebe", AŞS 76-182 684: "köhne sarı kebe").Kaba bir kumaş türü olan kebe XVII. Yüzyıl Bursa muhallefat kayıtlarında sıklıkla yer almaktadır. 1608-1609 tarihli bir kayıтта köhne kebe döşek bulunmaktadır (BŞS A 157, a157-45 185)(benzer kayıtlar: BŞS A a157-45 187: "döşeme kebe", BŞS A a158-86 2: "kebe köhne", BŞS A a158-11 57, BŞS A a157-7 12: "siyah kebe", BŞS A a157-23 3:" köhne kebe", BŞS A a157-19 64: "köhne siyah kebe"). BŞS A a158 no'lu bir kayıтта kebeden döşeme bulunmaktadır. BŞS a157-45 no'lu bir kayıтта Yanbolu kebesi yer almaktadır (BŞS A, a157-45 187). 74 221 no'lu Ankara muhallefat kaydında da Yanbolu kebesi zikredilmiştir: " köhne nefti Yanbolu kebesi", "defa nefti Yanbolu kebesi" (AŞS 74, 221-768)(benzer kayıtlar; AŞS 74-189 705: "müstamel sarı yan kebesi",). 1691-1693 tarihli Konya'ya ait bir muhallefat kaydında köhne kebe yer almaktadır (KŞS 38, 13-273)1608-1609 tarihli bir kayıтта arakiyye yer almaktadır (BŞS A a157, 6-11).Ankara muhallefat kayıtlarının da birçoğunda arakiyye bulunmaktadır (AŞS 70, 91-259).

Bir diğer dokuma hammaddesi ketendir. Her iklimde yetişebilse de ılıman iklimi ve kumlu balçık toprakları seven keten bitkisinin dayanıklı olması ketenli dokumaları cazip hale getirmiştir. Ayrıca ketenden yapılan giyeceklerin serin tutması ve çabuk kuruması tercih sebeplerinden diğerleridir (Kütükoğlu, 2010). XVI. Yüzyılda Çeşme Kazasında üretilen sanayi mahsulleri arasında keten ve kendir de denilen kenevir üçüncü sırayı almaktaydılar (Kütükoğlu, 2010).

Bursa'da imal edilen ürünler arasında farklı renklerde Bursa keteni bulunmaktadır (Lowry, 2004). XVII. yüzyıla ait Bursa muhallefat kayıtlarında keten zikredilmektedir (BŞS A, a157 9-22). 1608-1609 tarihli bir kayıтта yine ketan bezi mevcuttur (BŞS A, a157 8-22).

Ayrıca Konya Sicillerinde keten bezi tabiri geçmektedir. 1669-1670 tarihli bir sicil kaydı (Küçük, 2013) gece eve girip eşyaların çalınması ile ilgili bir kayıttır. Çalınan eşyalar arasında keten bezi de geçmektedir. Aynı tarihli benzer bir hükümde yine kayıp eşyalar arasında bir torba keten bezi de mevcuttur (Küçük, 2013). KŞS 13/40-1; No'lu hırsızlık davasında çalınan ürünler arasında keten bezi de yer almaktadır: "...gice ile benim menzilim açılıp içünden sîm düğmeli Haleb alacası bir (silik) ve üçyüzguruş ve bir al dârâyî kaftan ve bir buçuğu dârâyî yektâ ve iki yüz kıt'a ketan ipliği ve ...ve iki top kenârlı ketan bezi ve iki top kenârsız ketanbezi ve iki sepet sanduk ve bir beyâz penbe bezi çârşâb ve bir beyâz boğası sâde ve bir beyâz zibun ve bir sarı şâl ve bir köhne beyâz sâde ve bir alaca don ve bir neftî boğası zenne kaftanı..."(Akbaş, 2018). 1672-1673 tarihli KŞS 16 18-1 No'lu hırsızlık davası olan sicil kaydında çalınan ürünler arasında keten ipliği mevcuttur. "...gice ile karye-i mezbûrede vâki' menzilim açılıp dokuz sîm düğmeli bir kırmızı boğası kaftanım ve bir beyaz boğası sâde ve yirmi iki makreme ve çenber ve üç bakır ve iki tabe ve üç buçuk vakıyye ketan ipliği ve bir siyah boğası yektâ..."(Tutar, 2018). KŞS 1/90-2 No'lu sicil kaydında keten gömlek, keten makremeler mevcuttur(Özpolat, 2016).

XVII. Yüzyıla ait Ankara muhallefat kayıtlarında keten geçmektedir(AŞS 74, 243-817).AŞS 76 no'u bir belgede keten top olarak ve Konya keteni olarak belirtilmiştir(AŞS 76, 198-126).1696-1698 tarihli bir narh defter kaydında elvan ketan ipek mevcuttur(AŞS 77, 4-21). AŞS 74 no'lu muhallefat kaydında İstanbul keteni, ketan makrama, beyaz ketan peşkir, kırmızılı beyaz ketan peşkir, dokuma ketan makrama olarak çok sayıda ketenden imal edilmiş ürünler

zikredilmektedir(AŞS 74, 221-768). Benzer bir kayıttta da ipek işleme ketan yüz yasdığı ve tafta ketan yer almaktadır(AŞS 74, 189-706). Ankara'ya ait 16 no'lu muhallefat kaydında kara ketan bezi olarak yer almıştır(AŞS 16, 123-240).

Pazarlama

Bursa, XV. Yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında dünya ticaretinin önemli pazarı olarak kabul ediliyordu (Ergenç, 2006). Uygun bir coğrafi konumun ve ticareti canlandıran yol şebekesinin yararlandığı kent, ipek endüstrisi ve ticaretinin merkezi haline geldi. Bursa XV. Yüzyılda olduğu gibi XVI. ve XVII. Yüzyıllarda da yoğun bir ticaretin uğrak ve geçit yeri idi. İzmir, Halep ve çoğunlukla İran'dan giden kervanlar buradan geçerlerdi (Aybet, 2003). 1630'larda Bursa'ya gelen Evliya Çelebi, ipek ticaretinin yapıldığı Bursa bedestenini, oradaki ticaret muamelelerini, Halep'in, Edirne'nin ve hatta İstanbul'unkinden üstün sayar (Ergenç, 2006). Bu bilgiler doğrultusunda XVI. Yüzyılda yaşanan yoğunluk ve hareketliliğin XVII. Yüzyılda da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bursa hem İran ipeğinin önemli bir uğrak merkezi, hem bir ipek üretim yeri, hem de ipekli dokuma sanayinin geliştiği bir şehir olmasından dolayı İran ipeğine rakip ve alternatif olmuş, bunun sonucu olarak Venedikliler ve diğer Avrupalı tüccarlar da burada faaliyet göstermişlerdi (Yemişçi, 2009). Ayrıca yine İtalyan ipekli ürünlerinin pazarlanmasında Bursa, önemli bir ticaret merkeziydi (Yemişçi, 2009).

Bursa'da yapılan ticaretlerde İranlı, Yahudi ve Hristiyan tüccarlar olduğu görülmektedir. 1659-1660 tarihli bir sicil kaydı İran'dan ve İzmir'den Bursa'ya gelen tüccarların vergilerini vermeleriyle ilgilidir(Pay, 1987). Hükümde Bursa'ya gelen tüccarların Acem ve Frenk tüccarının getirdiği metaalar için gümrük vergilerinin verilmesi istenmektedir. BŞS A 82a/5 No'lu hükümde de Müslüman ve Acem tüccarlarının ipek ticareti yaptığı görülmektedir (Yediyıldız, 1988).

XVII. Yüzyıl ile birlikte Bursa yalnızca batılı devletlerin ham ipek talebini karşılamakla kalmıyor İstanbul için de üretim yapıyordu. Bu hususla ilgili fermân olunan kumaşın İstanbul'a gönderilmesi için Bursa kadısına yazılan hüküm mevcuttur (Keleş, 2011). Osmanlı donanmasının ihtiyaç duyduğu yelkenlerin yapımında kullanılmak üzere Bursa'dan tafta sipariş edildiği bilinmektedir (Dalsar, 1960). 1066/1655 senesine ait bir hükümde 1000 zira tafta dokunarak tersaneye verildiği görülmüştür (Yediyıldız, 1988).

Bu dönemde özellikle İzmir ile Bursa arasındaki ticari ilişkilerin yoğun olduğu anlaşılıyor. Fransız seyyahı Thevenot'un bildirdiğine göre her perşembe günü Bursa'dan İzmir'e kervan kalkıyordu (Thevenot, 1978).

XVII. Yüzyılın ikinci yarısında İzmir, Avrupalı tacirlerin İran ipeğini kolayca satın alabildikleri bir ticaret limanı olarak önem kazandı ve Halep ile yarışmaya başladı (Ergenç, 1988). İpek pazarının Halep'ten İzmir'e yönelmesinin nedenleri arasında İzmir'in, ipek ticareti için Halep ve onun yegâne limanı olan İskenderun'dan daha emin bir konum arz etmesi bulunmaktadır (Ülker, 1994). Diğer taraftan 1645'de, Akdeniz'de başlayan ve senelerce devam eden Girit savaşı İzmir şehrine ticari bakımdan ayrı bir önem kazandırdı (Aktepe, 1971). Yine XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Bursa'ya ulaşan ipek yolunun durgunluğu ve buna bağlı olarak ipekli ürünler sanayiinin gerilemesi, İzmir limanının tekstil üretimi ve transit ticaret merkezi olarak Bursa'ya nazaran öne çıkmasına sebep olmuştur (Yemişçi,

2009). Ayrıca 1630'lu yıllardan sonra yabancı ülke konsolosluklarının İzmir'e kaymasıyla ticari hayat İzmir'de canlanmıştır (Atay, 2003).

İpek ticaretinin yapıldığı yerlerden biri de Ankara'ydı. Ankara'da bulunan Penbe Hanında 17. yüzyıl başlarında bez ve ipek ticareti yapılmaktaydı (Özdemir, 1988). AŞS 76 198/126-127 No'lu Ankara'ya ait bir muhalefat kaydında ipek; "siyah ipek" ve "pembe ipek" diye renkleri belirtilerek kayda geçmiştir (AŞS 76, 198-126,127). Ankara'ya ait bir başka muhalefat kaydında ipekli kumaşlardan olan kutnu ve kadifenin tekstil ürünlerinde kullanıldığı görülmektedir. Kadifeden daha çok yastık, kutnudan da kaftan dokunduğu anlaşılmaktadır (AŞS 76, 173-45). Bahsi geçen kutnudan dokunmuş kaftanların renkleri kayıtlarda ağırlıklı olarak kırmızı ve sarıdır. Hemen hemen Ankara'nın her muhalefat kaydında ipekli kumaş çeşitlerinden dokunmuş giyim malzemelerine rastlamak mümkündür. Bu yoğunluk Ankara'ya ticari faaliyetlerle ipek ve ipekten dokunmuş giyim mamullerinin geldiğini göstermektedir.

İpeğin ticari mamul olarak satıldığı yerlerden biri Konya idi. Konya Bedesteninde terziler ve bezciler bulunmaktaydı. Burada kumaş, kaftan, zıbın, ipek, bogasi gibi mallar satılmaktaydı (Acartürk, 2006).

Ankara'da önemli derecede gerçekleştirilen sof üretimi ticari bir yapılanmaya da kaynaklık etmiştir. Sof ticareti, hem sarayın ihtiyacını karşılamaya yönelik hem de şehirlerarası ve ülke dışına yapılmaktaydı. Sicil kayıtlarında sarayın sof ihtiyacını karşılamaya yönelik örnekler mevcuttur. Nitekim 1682 tarihli bir hükümde sofların miktarı, rengi ve kalite derecesi de belirtilerek sarayın sof ihtiyacının karşılanması istenmiştir (Taş, 2004). 74 176 no'lu bir muhalefat kaydında sofun rengi beyaz olarak belirtilmiştir (AŞS 74, 176-673). İstanbul'a gönderilen sofun büyük kısmı sarayın ve tersanenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti (Taş, 2004). Tiftik keçisinin sağlamlığından dolayı, Tersane-i Amire'nin yelken bezi yapımında kullanılmak üzere sof talepleri bilinmektedir (Taş, 2004). Yine hafif yağlı ve kaygan oluşu nedeniyle yağmurluk, ferace, üstlük gibi elbiselerin de kumaşı idi. Bu sebeple çok erken dönemden itibaren bölgesel ve uluslararası bir ticaretin temel metası haline gelmişti. Bu özelliği XVII. Yüzyıl ortalarına kadar devam etti. Bu dönem içinde bölgenin ihraca dönük kumaş üretimi Ankara'da tamamlanıyor, üretilen kumaşlar burada boyanıyor ve yerli yabancı tacirler tarafından satın alınarak istenilen yerlere götürülüyordu (Webb, 2011).

XVII. Yüzyılda Ankara, Halep ve İzmir gibi şehirlerle ticari ilişkiler kurmuştur. Başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Halep'e önemli miktarlarda tiftik ipliği ve sof gönderilmekteydi (Taş, 2004). XVII. yüzyılda Ankaralı tüccarların ülke dışına sof yüklerini götürmek üzere yaptıkları ticaret seferlerinin yanı sıra yabancı tüccarların da sof almak üzere kente geldikleri ve kaldıkları anlaşılmaktadır (Bakırer, 2000). Bursa'ya ait bir muhalefat kaydında muhayyerden ferace bulunmaktadır (BŞS A, a158 86-2). Kayıtlardan Bursa ve Ankara arasında ticaret yapıldığı anlaşılmaktadır. Ermeni tüccarlar Ankara ve yöresinden yoğun olarak tiftik alıp ihraç için İzmir'e ve İstanbul'a yollarlardı (Özkaya, 2010).

XVII. Yüzyılda Avrupa'da kadın giyiminde düğme yapımında sof kullanılmaktaydı (Taş, 2004). Osmanlı-Avrupa ticaretinde XVII. yüzyıl boyunca egemen olan İngilizler (Özgün, 2011), İzmir'den tiftik alırlardı (Özkaya, 2010). Tiftik ipliğinin ince ve parlak olması, Ankara'da dokunan kumaşların yumuşak, esneklik ve dayanıklılık gibi önemli özelliklere sahip olması, İngiltere'de çok çeşitli alanlarda kullanılmasına vesile olmuş ve devamlı talep edilmiştir (Ergenç, 2008).

Ankara'nın yanı sıra Beypazarı, ortaçağdan yakın geçmişine kadar İstanbul'u Ankara'ya bağlayan yol güzergâhı üzerinde önemli bir menzil noktası olmuş ve özellikle Osmanlı döneminde Anadolu'daki sof ticaretinin önemli merkezleri arasında yer almıştır (Bizirlik & Kaya, 2015).

İzmir'den ihraç edilen mallar arasında tiftik ve yapağı da bulunmaktadır. Anadolu'dan önemli miktarda tiftiğin İzmir'e geldiği görülmektedir (Gündoğdu, 2008). İzmir'in ticaret hacmi büyüktür. Yabancıların buradan aldıkları başlıca mallar arasında; İzmir'e 15-16 günlük yoldaki küçük kent Ankara'dan gelen keçi kılından yapılmış iplikler ve mallar bulunmaktaydı (Tavernier, 2006). Beypazarı, tüccarların tiftik almak için gittikleri önemli bir hammadde merkeziydi (Bizirlik & Kaya, 2015). Yabancılar da Ankara ve Beypazarı'nda yapılan sof ipliğine pek rağbet etmekteydiler. Yerli tüccarlar, İzmir iskelesine bu sof ipliğini getirmekte ve İzmir'deki Avrupalı tüccarlara satmakta ve damga vergisi ödemekteydiler (Bizirlik & Kaya, 2015). Tiftik ipliği İzmir için çok önemli bir ihraç malı haline gelmişti (Taş, 2004). Ankara ve Beypazarı gibi iki önemli merkezden gelen tiftiğin en önemli alıcıları Frenk tacirleriydi. XVII. yüzyıl ortalarında Fransızların, İngilizlerin ve Hollandalıların yüklü miktarda tiftik satın aldığı görülmektedir (Gündoğdu, 2008).

Sicillerde Ankara'nın yanı sıra dokumacılık sektöründe etkin olan merkezlerden biri Konya'da (Özgökmen, 1996)tiftik ticareti yapıldığına dair kayıtlar yer almaktadır. Döneme ait bir hükümde Konya'ya ait bir kayıta kırmızı ve siyah tiftiğin ticaretinin yapıldığı görülmektedir (Gülcan, 1989)(KŞS 59/3). Konya'ya ait bir muhalefat kaydında softan imal edilmiş aba, sof kaplı kürk ve şali kaftan bulunmaktadır (KŞS 148, 38-9). Sofun rengi bu kayıta siyah olarak belirtilmiştir.

Pamuk, Manisa ve kazalarındaki dokuma sanayi ihtiyacını karşıladığı gibi hariç kaza ve sancaklara, bilhassa İstanbul'a çok gönderiliyordu (Uluçay, 1942). Manisa'da üretilen pamuk, işlenmiş veya işlenmemiş halde, pazara getirilir, bilhassa kozadan yeni çıkmış olmasına dikkat edilir; çürük koza pazara sokulmazdı (Emecen, 2013). Pazara ham ya da ip haline getirilmiş olarak sürülen pamuk, öncelikle bunların ihtiyacı karşılanmak üzere satıldıktan sonra, arta kalan kısmı tüccarlar alarak, başka memleketlere sevk ederlerdi (Emecen, 2013).

XVII. yüzyıl Manisa Şer'iyye sicillerinde pamuk ipliği ile ilgili bir hayli kayıt mevcuttur. Pamuk ipliğinin hırsızlık vakasına konu olduğu hükümlere sıkça rastlanmaktadır (Karaaslan, 2007). Hicri 1650-1651 yılına ait bu hükümde azadlı bir kölenin muhalefatı arasında pamuk ipliği de geçmektedir: MŞS 100 S.79. B.2: "...mezbûr Ahmed Beşe'nin yedinde mevcûd olan defteri ahd idüb nazar olundukda bir üsküfi ile yeniçeri keçesini ve bir mor divân dolaması ve bir nebâti bogasi kaftan ve bir... ve buçuk vukıyye penbe ipliği..." (Yılmaz, 2005). 1601-1603 tarihli bir muhalefat kaydında da penbe bezi yer almaktadır (MŞS 16, 149-294).

XVII. Yüzyılda da Bogasi esnafı Manisa'nın belirgin üretici ve satıcılarını oluşturmaktadır. Bogasi, bogas pazarı denen özel pazarlarda, belirlenen ölçüleriyle satışı yapılan, tezgâhta dokunan özel bir kumaştır. Nasıl ve ne miktar satılacağı önceden belirlenip, kesildikten sonra yıkanması da yasaklanmıştır (Sonyıldırım, 2007). 1600-1601 tarihli Manisa'ya ait bir muhalefat kaydında dülbend, bogasi, makrama ve alaca bulunmaktadır (MŞS 15, 126-248). 1650-1651 yılına ait azadlı bir kölenin muhalefatında da bogasi, Manisa alacası ve pamuk ipliği bulunmaktadır (Yılmaz, 2005).

Manisa'da dokumacılık sektöründe gelişmiş bir diğer kol da boyacılıktı. Sebbağ denilen boyacılar, dokunan bezleri kendi aralarında taksim edip boyuyorlardı (Emecen, 2013). XVII. asırda Manisa'da, çok sayıda boyacı dükkânının var olduğu bilinmektedir (Yıldız, 2006). Pamuklu dokumacılık Konya ve Ankara'da da yapılmaktaydı. Konya'da pamuk bezi ile ilgili hükümlerin çoğu kayıp eşya davası ve eşyaların çalınması ile ilgilidir (Küçük, 2013).

Pamuklu dokumacılığın yapıldığı bir diğer yer olan Ankara'da XVI. yüzyılda bezciler ve iplikçilerin ticaretle meşgul oldukları Penbe Hanı önemli bir merkezdi. (Ergenç, 2012). Şer'iyye sicillerindeki kayıtlarda XVII. Yüzyılda da Ankara'da çeşitli pamuklu kumaş satışı olduğu anlaşılmaktadır (Tezal, 2006).1655-1656 yılına ait hükümde bir kadın birtakım dokuma eşyalarının alım satımında aracı konumunda görülmektedir. Söz konusu mallar arasında gömlek, bogasi ve dokuma makrama bulunmaktadır (Taş, 2004). Dönemin muhalefat kayıtlarında da pamuklu dokumacılığa ait tekstil ürünleri yer almaktadır. Dülbend ve bogasi en sık rastlanılanlarıdır (AŞS 76, 195-709). Pamuklu mamullerden sayılan peşkire ve makramaya Ankara muhalefat kayıtlarında rastlamak mümkündür (AŞS 74, 180-683).

İpekli dokumalarıyla meşhur olan Bursa'da ipek dışında pamuklu dokumacılığın da yapıldığı bilinmektedir (Kuşu, 2009). Dokuma sektöründe faal olan kumaş boyacıları Bursa'da bu sektörde ilerleme kaydetmişti. Şer'iyye Sicillerinde de bu hususla ilgili pek çok örneğe rastlamaktayız. 1659-1660 tarihli sicil kaydı Bursa'da boyacıların boyadığı bogasilerden alınan verginin kaldırılması ile ilgilidir (Pay, 1987). Dönemin muhalefat kayıtlarında da tekstil ürünleri arasında bogasi ve dülbendin zaman zaman rastlandığı görülmektedir (BŞS A, a157 27-90).

Pamuklu dokumalar Osmanlı toplumunda giyim-kuşam ve ev yaşamlarında kullanımı oldukça yaygındı. XVII. Yüzyılda Anadolu'nun hemen her bölgesinde pamuklu dokumacılık yapılmaktaydı. Manisa, Ankara, Bursa ve Konya pamuklu dokumacılığın yapıldığı yerlerdendi. Özellikle pamuk ziraatının yoğun olarak yapıldığı Osmanlı topraklarında halkın giyeceklerinin de ağırlıklı olarak pamuktan dokuma olması kaçınılmaz olmuştur.

Pamuk ticareti ile ilgili ön plana çıkan merkez hiç kuşkusuz İzmir'dir. İzmir'de 17. Yüzyılda pamuk ziraatı yapıldığına dair görüşlerini bildiren seyyahlar, bu limandaki pamuk ticaretine dair de görüşlerini dile getirmişlerdir. 1670'li yıllarda Balat'a uğrayan Evliya Çelebi, şehrin iskele olduğunu söylemekte; Tire, Manisa, Aydın, Saruhan kasabalarının mallarının buradan Akdeniz'e gönderildiğine dair bilgiler vermektedir (Çelebi, 2000). Bununla birlikte 17. yüzyılın başında büyük miktarda pamuk gönderilen bir liman olarak Kuşadası da görülmektedir. Kuşadası'nda ticaret 17. yüzyılda canlanmıştı. Nitekim 1618 yılında Öküz Mehmet Paşa tarafından yaptırılan han, yerleşmenin bu dönemde deniz ticaretindeki önemini kanıtlamaktadır (Özgün, 2011).

XVII. Yüzyılda İzmir Limanıyla en çok alışveriş halinde olan Venedikli tüccarların İzmir limanından en çok ithal ettikleri ürünler, pamuk ve pamuk ipliğiydi. (Yemişçi, 2009). Bu alışverişleri, getirdikleri çuhanın karşılığında pamuk ve pamuk ipliğinin takas edilmesi şeklinde de gerçekleşebiliyordu (Yemişçi, 2009).Venedik tüccarları Ege'de İzmir'in haricinde Sakız, Çeşme, Ayasuluğ, Balat ve Foça'da da faaliyet göstermekteydiler ki, buralara çuha ve kumaş getirip yapıp, pamuk ve pamuk ipliği götürmekteydiler (Yemişçi, 2009).

İtalyanlar, özellikle Ceneviz ve Venedikliler uzun süredir batı Anadolu pamuk ihracatını ellerinde tutuyorlardı. 17. Yüzyılın ilk yıllarında Hollandalılar ve İngilizler bu tekeli kırdılar, pamuk ticaretine daha etkin katıldılar. Hollanda ve İngiltere rekabeti yüzünden yabancı tüccar İzmir art bölgesinin derinliklerinde pamuk peşinde koşuyor, İzmir gümrüğü memurları da bu üründen daha fazla gelir elde etmeye bakıyorlardı (Goffman, 1990).

İzmir dışında pamuk ziraatının yapıldığı Manisa'da ham pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu kumaş satışı yapılmaktaydı. Manisa'da üretilen pamuk öncelikle iç talebi karşılar daha sonra dışa pazarlanırdı.

Özellikle 1600'lerden başlayarak, İmparatorluğun dış ticaretinde ithal olunan pamuklular önemli bir ticaret kalemi haline gelmiştir (İnalçık, 1996). İşlenmemiş ham pamuk revaç bulmakta, bilhassa İstanbul piyasasına sevk edilmekteydi (Emecen, 2013). Pazara getirilen pamukları ilk önce satın alma hakkı fakir kadınlarındı. Bunlar ihtiyaçlarını temin etmeden yerli ve yabancı tüccar pamuk alımı yapamazdı (Uluçay, 1942). XVII. yüzyılın başlarına ilişkin bir belgede Manisa'da kadınların pamuk ipliği büktüklerini ve bunları pazarladıklarını öğreniyoruz (Ergenç, 1988). Manisa'dan ayrıca sefer için mühimmat olarak istenen malzemeler arasında pamuklu ip, Menemen kirbası, yelken bezi ve pamuk vardı (Sonyıldırım, 2007).

Manisa sicillerinde pamuk satışı ile ilgili bir hayli kayıt mevcuttur (Atabey, 2014). Pamuk satışıyla ilgili pazarlarda pamuk dükkânlarının var olduklarına dair hükümler mevcuttur. Nitekim 1665-1666 tarihli sicil kaydında "... Bekmez bazarında vâki' babası mezbûr Esseyyid Ahmed Çelebi'nin penbe dükkânında..." pekmez pazarında pamuk dükkânının olduğu zikredilmiştir. (Gökbuğa, 2008)Manisa Şer'iyye sicillerinde ham pamuğun yanı sıra ince pamuklu kumaş olan bogasi satışlarının oldukça revaçta olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2005)(benzer hükümler: MŞS 100 S.72. B.2, MŞS 100 29/1). Sicil kayıtlarında Konya'da pamuk satışı yapıldığına dair bilgiler mevcuttur (Sak, 2007).

İhracı yapılan ürünler içinde ham pamuğun yanı sıra pamuk ipliği ve pamuktan dokunmuş kumaş çeşitleri de mevcuttu. Manisa alacası, bogasi ve Menemen kirbası talep gören pamuklu kumaşlardandır.

Önemli dokumalardan bir diğeri olan yünlü dokumaların, büyük bir kısmı Avrupa kökenlidir (Sipahioğlu, 1992).Çuka diye bilinen yünlü dokuma mamullerinin daha çok Avrupa'dan gelen Venedik, Fransız, İngiliz ve Hollanda malı olanları kullanılmaktaydı. XVII. Yüzyılda çuka üretimi kalitesini kaybetmeye başlamış, asker dahi çukayı kullanmaz hale geldiğinden, askerler devletin kendilerine vermiş olduğu bu yünlüleri halka satarak ithal menşeli yünlü dokumalar satın alıp giymişlerdi. Bu dönemde Osmanlı devletinin batıdan yaptığı toplam ithalat içerisinde orta ve yüksek kalitedeki yünlü kumaş %50 civarındaki payı ile en yüksek kalemi oluşturmaktaydı (Aygün, 2002).

Keten bezi üretimi ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte satışı ile ilgili ayrıntılı bilgiler Kanunnameler de mevcuttur. Örneğin Kanuni Devri Eyalet Kanunnamelerinde keten bezinin satışı ve vergilendirilmesi ile ilgili hükümler yer almaktadır: "ve deryadan meta' getüren kimesne meta'ın satdıktan sonra deryadan ketan bezin alub gitse, yüz akçede dört akçe alınur"; "ve kurudan kumaş getirüb ketan bezi alub yine kurudan gitse, bayi' ile müşteriden yüz akçede üç akçe alına", "Ve Trabzon şehirlüsü kendü ketanın bey' etmeyüb zira etdürüb kurudan

gitmelü olsa, yüz akçede üç akçe alınur. Eđer zira etdürüb derbaz gitmelü olsa, dört akçe alınur yahud gitmeyüb şehirde yine ahara bey' eyleyüb müşteri kurudan giderse, müşteradan yek-ser alınur" (Akgündüz, 1993).

Manisa'da ise keten kenevir ziraatı yapılmamaktaydı. Saruhan bu ihtiyacını tamamen dışarıdan temin ediyordu (Uluçay, 1942). 1601-1603 tarihlerine ait bir muhalefat kaydında keten ve keten bezi şeklinde veriler mevcuttur. Mevcut veriler bu ürünlerin dışardan temin edildiğini düşündürmektedir (MŞS 16, 149-294).

Sonuç

XVI. yüzyılda yoğun olarak yapılan ipek, pamuk, sof dokumacılığı faaliyetlerinin XVII. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Hammaddelerin üretimi, yetiştiriciliği, kumaş haline getirilmesi, boyanması ve dokunan kumaşların satılması, nakliyesi, vergilendirmesi süreci XVII. yüzyıl Anadolu'sunda Osmanlı halkı için geniş iş sahası sağlamıştır. Dokuma çeşitliliğindeki hammaddeler, hem zirai hem de ticari açıdan çok yönlü bir emtia olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca; hammaddenin iplik haline getirilmesi, boyanması, satılması, bu süreçteki standartları ve fiyat hareketleri devlet tarafından kontrol altında tutulmuş, birtakım kurallar belirlenerek ve denetim sağlanarak sistemin sorunsuz işlemesi için çaba sarf edilmiştir. Yapılan usulsüzlükler tespit edilip, gerekli müeyyideler devlet tarafından uygulanmıştır. Dokuma aşamasında dokuma teknikleri ve standartlar dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ipek, pamuk, sof, yün ve keten kumaşların türleri, giysi çeşitleri ve giysilerin renkleri ile ilgili verilere ulaşılmıştır.

Hem ipek üretim merkezi hem de İran ipeği için değerli bir pazar olan Bursa'da bu dönemde ipek ve ipekli kumaş ihracı ile ilgili Venedik, İtalya ve Fransa faaliyette bulunmuştur. Bu devletlerin yanı sıra İranlı tacirler de Bursa ile sıkı bir ticari ilişki içerisindeydiler. Bununla birlikte İzmir ve Halep ile ticari ilişkilerin yoğun olduğu gözlenmektedir. Zamanla gelişen İzmir Limanı, ipek ticaretinde önemli bir rol oynamış ve Avrupalı devletlerle İzmir limanından ticari ilişkiler devam etmiştir.

İzmir limanı XVII. yüzyılın başlarında gelişme göstererek, İzmir'deki Avrupalı tüccarın talep ve teklifleri artmış, böylece ekonomik çeşitliliği hızlanmış ve merkezleşmiştir. İzmir Limanında ticaret yapan ülkeler arasında İtalya, Venedik, Hollanda ve İngiltere bulunmaktaydı. Avrupalı tüccarlar İzmir Limanını ellerinde tutmak için rekabet halindeydiler. İzmir Limanı, dönemin yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeleriyle ticaretin Halep, İskenderun ve Bursa'dan İzmir'e doğru kaymasıyla büyük gelişme göstermiştir.

XVI. yüzyılın ortalarında başlayan ve XVII. yüzyıl başlarında da devam eden siyasi, ekonomik ve sosyal olumsuzluklara rağmen dokumacılık sektöründe, inceleme merkezleri olan İzmir, Ankara, Bursa, Manisa ve Konya önemini korumuş ve yoğun olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Elde ettiğimiz verilere göre sadece faaliyetlerine devam etmekle kalmamış büyük bir gelişim de göstermiştir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Ankara Şer'iyye Sicilleri No:16, 70, 74, 76, 77.

Bursa Şer'iyye Sicilleri No: A-157, A-158.

Konya Şer'iyye Sicilleri No: 30, 38, 148.

Manisa Şer'iyye Sicilleri No: 15, 16.

Tetkik Eserler

Acartürk, F. (2006). 1672-1673 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu(19 No'lu Konya Şer'iyye Siciline Göre). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya.

Akbaş, E. (2018). 13 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili (1087-1088/1676-1677). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya.

Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* (Cilt 3). İstanbul.

Akgündüz, A. (1993). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* (Cilt 6).

Aktepe, M. (1971). İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*(25), 105-154.

Andreasyon, H. D. (2013). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi(1608-1619)*. İstanbul: Everest Yayınları.

Atabey, H. (2014). Manisa'nın 79 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri (H.1049-1050),Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.

Atay, Ç. (2003). *Kapanan Kapılar İzmir Hanları*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Aybet, G. Ü. (2003). *Avrupalı seyyahların gözünden Osmanlı dünyası ve insanları, (1530-1699)* . İstanbul.

Aygün, N. (2002). XVIII.Yüzyılda Trabzon'da Ticaret. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*. Ankara.

Bakırer, Ö. (2000). Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedestenin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. A. T. Yavuz içinde, *Tarih İçinde Ankara*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Ankaralılar Vakfı.

Bizbirlik, A., & Kaya, M. (2015). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Beypazarı Kazası I*. Ankara.

Çelebi, E. (2000). *Evlia Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt 9). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelebi, E. (2006). *Evlia Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt 2). (Z. Kurşun, S. A. Kaharaman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çetin, S. (2013). 64 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Manisa.

Çınar, H. (1993). H:1020-1021 Tarihli 13 Numaralı Ankara Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi* . Ankara.

Dalsar, F. (1960). *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*. İstanbul.

- Dörtok, Z. (2001). Bursa'nın Kent Dokusu Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (17.yy). *Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*. Bursa.
- Emecen, F. (2013). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara.
- Erdoğan, E. (2004). Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma). *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Ergenç, Ö. (1980). XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları*, s. 85-108.
- Ergenç, Ö. (1988). 18. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler. *Bellekten, LII*, s. 501-533.
- Ergenç, Ö. (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara.
- Ergenç, Ö. (2008). "İzmir Harcı Tiftik İpliği": Ankara Sofunun İzmir Üzerinden İngiltere Serüveni(1700-1800) . *I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri Sempozyumu Geçmiş ve Gelecek*, (s. 267-271). İzmir.
- Ergenç, Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*. Ankara.
- Goffman, D. (1990). *İzmir ve Levanten Dünya(1550-1650)*. (A. Anadol, & N. Kalaycıoğlu, Dü)
- Gökbuğa, F. (2008). H.1075-1076/M.1665-1666 Tarihli 124 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Manisa.
- Gülcan, M. (1989). Konya'da İctimai ve İktisadi Hayat (1675-1676). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*. Konya.
- Gündoğdu, Z. (2008). İzmir'de Kasap Hızır Mahallesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Aydın.
- İnalçık, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*. İstanbul.
- Karaaslan, A. (2007). 1039-1040(1629-1630)Yıllarına Ait 61 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Deđerlendirmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Manisa.
- Keleş, A. (2011). 75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi(s.172-331). *Atatürk Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum.
- Kepecioğlu, K. (1999). Tarih Lugatı Osmanlı Tarih Deyimleri ve Temel Terimleri Sözlüğü. Ankara.
- Kıvrım, İ. (2005). Şer'iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Konya.
- Kuşu, S. (2009). Şer'iyye Sicillerine Göre H.1065-1079/1655-1669 Tarihleri Arasında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Edirne.

- Küçük, F. (2013). 14 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1080-1081/1669-1670)(Değerlendirme ve Transkripsiyon). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya.
- Kütükoğlu, M. (2010). *XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*. Ankara.
- Lewes, R. (1638). *The Merchants Mappe of Commerce:Wherein, The Universall Manner and Matter of Trade, Is Compendiously Handled*. London: Ralph Mabb.
- Lowry, H. W. (2004). *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*. İstanbul.
- Özdemir, R. (1988). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara.
- Özgökmen, A. (1996). Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Müslim Gayr-i müslim Münasabetleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*. Konya.
- Özgün, C. (2011). İzmir ve Artalanında Tarımsal Üretim ve Ticareti(1844-1914). *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*. İzmir.
- Özkaya, Y. (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*. İstanbul.
- Özpolat, L. (2016). 1 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili (970-1019/1563-1610)(Değerlendirme ve Transkripsiyon). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya.
- Pakalın, M. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. I*. İstanbul.
- Pakalın, M. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. III*. İstanbul.
- Pay, S. (1987). 1069-1070/1659-1660 tarihli Bursa Şer'iyye Sicili (analiz ve değerlendirme). *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bursa.
- Sak, İ. (2007). *11 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili*. Konya.
- Sandys, G. (1621). *A Relation of a Journey Began An:Dom: 1610*. London: W. Barret.
- Sipahioğlu, O. (1992). Bursa ve İstanbul'da Dokunan ve Giyimde Kullanılan 17. Yüzyıl Saray Kumaşlarının Yozlaşma Nedenleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir.
- Sonyıldırım, Ş. (2007). 17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Şahin, G. (2013). Türkiye'de Ankara Keçisi (Capra Hircus Ancryrensis) Yetiştiriciliğinin Dünü Bugünü ve Yarını. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 338-352.
- Şahinalp, M. S., & Günal, V. (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sistemi Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi. *Milli Folklor Dergisi*(93), 151.
- Tamur, E. (2018). *Ankara Keçisi Tiftik ve Sof*. Ankara.
- Taş, H. (2004). XVII. Yüzyılda Ankara . *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*. Ankara.
- Tavernier, J.-B. (2006). *Tavernier Seyahatnamesi*. (T. Tunçdoğan, Dü.) İstanbul.
- Tekeli, İ., Şenyapılı, T., & Güvenç, M. (1991). *Ankara'da Sanayi Üretiminin Tarihsel Gelişim Süreci*. Ankara.

- Tezal, F. (2006). 61 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterine Göre Ankara'da İctimai ve İktisadi Hayat(1680-1682). Konya.
- Thevenot, J. (1978). *1655-1656'da Türkiye*. (N. Yıldız, Çev.) İstanbul.
- Tournefort, J. d. (2013). *Tournefort Seyahatnamesi*. (T. Tunçdoğan, Çev.) İstanbul.
- Tutar, A. Y. (2018). 16 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1083-1083/1672-1673)Değerlendirme ve Transkripsiyon. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya.
- Uluçay, Ç. (1942). *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Büyük Osmanlı Tarihi* (Cilt 2). Ankara.
- Ülker, N. (1994). *İzmir Şehri Tarihi 1 Ticaret Tarihi Araştırmaları*. İzmir.
- Webb, G. Y. (2011). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*. Ankara.
- Yediyıldız, M. A. (1988). Şer'iyye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658). *Hacettepe Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Yemişçi, C. (2009). 1618-1628 Arası Osmanlı-Venedik İlişkileri (6004 No'lu Ahkam Defterine Göre). *Selçuk Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya.
- Yıldız, S. (2006). XVIII. Yüzyılda Manisa'da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Yılmaz, C. (2005). H.1060-1061/M.1650-1651 Tarihli 100 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili . *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi* . Manisa.